

Centralne Muzeum Jeńców Wojennych
w Łambinowicach-Opolu

Piotr Stanek

Wrześniowy epilog.
Żołnierze Wojska Polskiego
w obozach Lamsdorf

Opole 2017

Wstęp

W trakcie kampanii polskiej 1939 r. do niewoli niemieckiej trafiło ok. 420 tys. żołnierzy Wojska Polskiego, w tym ok. 18 tys. oficerów oraz 3–4 tys. podchorążych¹. W stosunku do pojmanych polskich żołnierzy od samego początku Wehrmacht świadomie łamał postanowienia konwencji genewskiej z 27 lipca 1929 r. o traktowaniu jeńców wojennych, której zarówno Polska, jak i III Rzesza były sygnatariuszami². Konwencja ta nakazywała bowiem zapewnić jeńcom warunki zakwaterowania, wyżywienia i ubrania takie same jak własnym żołnierzom. Jednocześnie jedną z najważniejszych cech niemieckiego systemu jenieckiego było zróżnicowanie sposobu traktowania pojmanych żołnierzy w zależności od ich narodowości i przynależności armijnej, co oznaczało dodatkowe złamanie aktów prawnych regulujących status jeńców.

Zanim jednak 1 września 1939 r. III Rzesza zaatakowała Polskę, rozpoczynając tym samym II wojnę światową, już prawie tydzień wcześniej – bowiem 26 sierpnia, utworzyła w Lamsdorf (dzisiejsze Łambinowice) przejściowy obóz jeniecki (dulag, *Durchgangslager*) – Dulag B Lamsdorf, przeznaczony dla polskich żołnierzy. Był on jednym z kilkunastu obozów przejściowych znajdujących się na wschodnim pograniczu Rzeszy, w pobliżu przewidywanej linii frontu. Do jego utworzenia wykorzystano istniejące zabudowania. Pierwszy jeniec pojawił się w nim już

¹ W. Biegański, *Polscy jeńcy wojenni w Niemczech, przyczynek do badań nad ilością*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej” 1963, t. 7, s. 57–58; J. Tyszewicz, *Żołnierze polscy w niewoli Wehrmachtu (1939–1945). Stan liczebny jeńców i „polskich” obozów jenieckich w świetle tzw. statystyk jenieckich*, [w:] *Rozprawy z dziejów XIX i XX wieku przygotowane dla uczczenia pamięci profesora Witolda Łukaszewicza*, red. S. Kalemka, Toruń 1978.

² Konwencja o traktowaniu jeńców wojennych, podpisana w Genewie 27 lipca 1929 r., DzU RP z 1932 r., nr 103 poz. 866.

3 września 1939 r. Dwa dni później dotarł transport prawie 1000 osób. Później przybywały kolejne grupy z pojmanymi Polakami. Trafili tutaj również internowani cywile, m.in. zakonnicy franciszkańscy z Niepokalanowa wraz z o. Maksymilianem Marią Kolbe, późniejszym świętym Kościoła katolickiego. Zakwaterowano ich w namiotach, stajniach i garażach oraz skierowano do rozbudowy obozu i innych prac. Pobyt w tym miejscu był dla nich z reguły zaledwie epizodem, gdyż szybko byli odsyłani do oflagów i stalagów w głębi Rzeszy. Zdecydowana większość polskich jeńców przebywała w nim właściwie tylko przez okres funkcjonowania pierwszego obozu, tj. do 4 października 1939 r. (przez ponad miesiąc przez obóz przeszło ich aż ok. 43 tys.). Tego dnia Dulag B Lamsdorf został przekształcony w stały obóz jeniecki dla żołnierzy szeregowych i podoficerów – Stalag VIII B Lamsdorf.

W wyniku zakończenia działań zbrojnych w Polsce w zasadzie ustały większe transporty. Przeciętny stan liczebny jeńców polskich oscylował wówczas z reguły wokół ok. 7,5–10 tys. osób. Niezależnie od zmian organizacyjnych w późniejszych miesiącach i latach nadal przybywały i wyjeżdżały kolejne, na ogół mniejsze, transporty z jeńcami polskimi. Wiosną 1940 r. III Rzesza – by stworzyć miejsce dla przyszłych jeńców pojmanych w planowanej kampanii na Zachodzie – zaczęła przygotowywać w obozach dwie równoległe akcje. Przede wszystkim zamierzano wysyłać przetrzymywanych żołnierzy WP w głąb Niemiec, a także wymuszano na nich zrzeczenie się statusu jenieckiego i kierowano ich do pracy przymusowej jako robotników cywilnych. W obozie pozostała więc tylko garstka Polaków. Przesunięcia między obozami i podjęta w 1943 r. druga już akcja „dobrowolnego” zwalniania i pozbawiania statusu jenieckiego sprawiły, że z obecnych wtedy w obozie ok. 1400 Polaków pozostało mniej niż 10% (przebywali w tzw. obozie radzieckim – *Russenlager*). Niespełna 50 z nich dotrwało do momentu wyczerpującej, pieszej ewakuacji obozu na zachód w ostatniej dekadzie stycznia 1945 r., w której w większości wzięli udział.

W sumie zatem przez kompleks obozów jenieckich w Lamsdorf w latach II wojny światowej przeszło ok. 300 tys. jeńców różnych narodowości i przynależności armijnych, w tym ponad 70 tys. żołnierzy WP. Pod względem liczebności była to druga (po czerwonooarmistach) grupa jeniecka w tych obozach, które spełniły swe dwa podstawowe zadania – izolowanie żołnierzy armii walczących z III Rzeszą oraz wykorzystanie jeńców w górnośląskiej gospodarce.

Fot. 1. Żołnierze polscy w Lamsdorf, 1939 r. Źródło: CMJW, M., nr inw. CMJW 343/72

Los Polaków, którzy od 1939 r. kierowani byli do Lamsdorf, gdzie w bardzo trudnych warunkach żyli i pracowali, a niektórzy umarli, nadal jest mało znany i – mimo upływu 78 już lat od wybuchu II wojny światowej – nie został opisany w formie im tylko poświęconej monografii naukowej. Niniejsza praca ma zatem na celu wypełnienie tej luki, a tym samym przybliżenie w syntetyczny sposób dziejów tej grupy żołnierzy. Tym bardziej że anglosaska literatura pomija niejednokrotnie fakt pobytu jeńców polskich w Lamsdorf lub przemilcza, że przybyli tam jako pierwsi, przed jeńcami brytyjskimi. Przykładowo popularna na Zachodzie encyklopedia jeńców wojennych i internowanych w haśle pt. *Lamsdorf* nawet nie wspomina o jeńcach polskich, podając błędnie jakoby Stalag VIII B Lamsdorf został utworzony dopiero latem 1940 r. i przeznaczony był dla pojmanych Brytyjczyków³.

W licznych publikacjach przewijają się różne wątki odnoszące się do jeńców polskich w obozach Lamsdorf, m.in. w napisanej przez Janusza Sawczuka pierwszej monografii tychże obozów z okresu II wojny światowej oraz w monografii wszystkich obozów w Lamsdorf/Łambi-

³ S.P. MacKenzie, *Lamsdorf*, [w:] *Encyclopedia of Prisoners of War and Internment*, 2nd ed., ed. J.F. Vance, Millerton 2006, s. 233.

nowicach, a zwłaszcza najpełniej w obszernym jej rozdziale autorstwa dwóch wytrawnych historyków jenieckiej tematyki, wspomnianego już Sawczuka oraz Stanisława Senfta⁴. Jednym z pierwszych badaczy, który w syntetyczny sposób nakreślił pobyt żołnierzy polskich w Lamsdorf, był Horst Więcek⁵. Nie można też pominąć istotnego artykułu rzetelnie informującego o rozmieszczeniu jeńców na Śląsku, o ich liczbie i składzie narodowościowym pióra Senfta, a także jego tekstu o pierwszych żołnierzach WP w niewoli na Śląsku Opolskim czy źródłowej syntezy o pracy przymusowej jeńców wojennych w odniesieniu do rolnictwa śląskiego⁶. Cenną analizę ilościowo-narodowościową jeńców Lamsdorf, w tym oczywiście także Polaków, przygotowali wspólnie Joanna Banik i Roman Ciasnocha⁷.

Powstały również opracowania dotyczące konkretnych obszarów życia jenieckiego i obozowej organizacji. Jak wyglądał dzień powszedni jeńca polskiego w Lamsdorf – nakreśliła krótko Róża Bednorz⁸. O zabudowie obu stałych obozów i zakwaterowaniu w nich jeńców, również polskich, pisał Ludwik Uryga⁹. Próbę naszkicowania zjawiska ucieczek z Lamsdorf (w tym żołnierzy WP), jak również przykładów jenieckiego życia sportowego podjął Wojciech Półchłopek¹⁰. O przejawach życia kulturalnego, jak również o śmiertelności i pochówkach w Lamsdorf

⁴ J. Sawczuk, *Hitlerowskie obozy jenieckie w Łambinowicach w latach 1939–1945*, Opole 1974; J. Sawczuk, S. Senft, *Obozy jenieckie w Lamsdorf w latach II wojny światowej*, [w:] *Obozy w Lamsdorf/Łambinowicach (1870–1946)*, red. E. Nowak, Opole 2006.

⁵ H. Więcek, *Jeńcy polscy w obozie hitlerowskim w Łambinowicach (1939–1940)*, „Studia Śląskie. Seria nowa” 1959, t. 16.

⁶ S. Senft, *Rozmieszczenie, liczebność i skład narodowościowy obozów jenieckich w VIII Okręgu Wojskowym Wehrmachtu podczas II wojny światowej*, ŁRM 1974, t. 1; tenże, *Polscy jeńcy wojenni na Opolszczyźnie w 1939 roku*, [w:] *Śląsk wobec wojny polsko-niemieckiej 1939 r.*, red. W. Wrześniński, Wrocław-Warszawa 1990; tenże, *Jeńcy wojenni i robotnicy przymusowi zatrudnieni w rolnictwie śląskim 1939–1945*, Opole 1978.

⁷ J. Banik, R. Ciasnocha, *Jeńcy wojenni różnych narodowości w obozach jenieckich w Lamsdorf w latach II wojny światowej*. Przyczynek, ŁRM 2005, t. 28.

⁸ R. Bednorz, *Dzień powszedni jeńca w stalagach VIII B, 318/VIII F i 344 Lamsdorf (1939–1945)*, [w:] *Szkice z dziejów obozów w Lamsdorf/Łambinowicach*. Historia i współczesność, z. 1, red. E. Nowak, Opole 1998.

⁹ L. Uryga, *Stalag VIII B*. Zabudowa i zakwaterowanie jeńców w obozie, ŁRM 1978, t. 2; tenże, *Stalag 318 (VIII F)*. Lokalizacja i budowa obozu, ŁRM 1974, t. 1.

¹⁰ W. Półchłopek, *Ucieczki z obozów jenieckich Lamsdorf w latach II wojny światowej*, [w:] *Szkice...*, z. 2, Opole 2000; tenże, *Przejawy życia sportowego w obozach jenieckich w Lamsdorf w latach II wojny światowej*, [w:] *Szkice...*, z. 1.

piśla Violetta Rezler-Wasielewska¹¹, życie religijne przedstawił zaś Norbert Honka¹². O mało znanych dziejach polskich jeńców w niewoli słowackiej, którzy w większości trafili potem do Stalagu VIII B Lamsdorf, pisali m.in. Zbigniew Moszumański i Zygmunt Czarnotta¹³.

Stan badań na temat jeńców polskich analizowała m.in. Danuta Kisielewicz, przybliżająca także inne wątki dotyczące polskich żołnierzy¹⁴.

Przygotowując niniejszą publikację, przeprowadziłem możliwie jak najszerszą kwerendę archiwalną i biblioteczną w kraju i za granicą. Pełny wykaz bibliograficzny znajduje się na końcu pracy. Przede wszystkim skorzystałem z zasobów Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, które od początku swego istnienia gromadzi wszelkie materiały odnoszące się do jeńców wojennych w niewoli niemieckiej i radzieckiej. Wśród nich dominują oczywiście źródła dotyczące obozów jenieckich w Lamsdorf. Wiele z nich odnosi się do przywoływanych w niniejszej książce losów żołnierzy polskich 1939 r. w niewoli Wehrmachtu. Z uwagi jednak na mocno niekomplet-

¹¹ V. Rezler-Wasielewska, *Działalność kulturalno-oświatowa polskich jeńców wojennych w niemieckich i radzieckich obozach podczas II wojny światowej*, Opole 2001; też, *Działalność kulturalno-oświatowa w obozach jenieckich Lamsdorf (1939-1945)*. Wybrane aspekty, [w:] *Szkice...*, z. 1; też, *Łambinowickie cmentarze wojenne w świetle najnowszych ustaleń*, ŁRM 1995, t. 18; też, *Sprawa pochówku jeńców obozów Lamsdorf (1939-1945)*, ŁRM 2000, t. 23.

¹² N. Honka, *Przyczynek do życia religijnego w obozach Lamsdorf/Łambinowice 1870-1946*, [w:] *Szkice...*, z. 1; tenże, *Życie religijne w obozach jenieckich w Lamsdorf-Łambinowicach podczas II wojny światowej*, ŁRM 1993, t. 16; tenże, *Życie religijne żołnierzy polskich w niewoli niemieckiej i radzieckiej podczas II wojny światowej*, Opole 1998.

¹³ Z. Czarnotta, Z. Moszumański, *Polscy jeńcy wojenni w niewoli słowackiej (1939-1942)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 2004, nr 3; Z. Moszumański, *Armia słowacka w agresji na Polskę we wrześniu 1939 r.*, „Rocznik Przemyski” 2009, t. 45, z. 1; tenże, *Jeńcy polscy na Słowacji po wrześniu 1939 r.*, [w:] *Internowanie żołnierzy polskich w latach II wojny światowej*, red. T. Dubicki, T. Panecki, Tarnowskie Góry 2004; tenże, *Polscy jeńcy wojenni na Słowacji w latach 1939-1942*, ŁRM 2005, t. 28.

¹⁴ D. Kisielewicz, *Stan badań nad jeńcami polskimi w czasie II wojny światowej*, [w:] *Polska historiografia wojskowa: próba analizy i syntezy*, red. B. Miśkiewicz, Toruń 2002; też, *Losy żołnierzy polskich w czasie II wojny światowej*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Nauki społeczno-polityczne” 1994, z. 9; też, *Oficerowie polscy w niewoli niemieckiej w czasie II wojny światowej*, Opole 1998; też, *Obozy przejściowe w Rzeszy niemieckiej w 1939 r.*, ŁRM 1995, t. 18; też, *Żydzi polscy w obozach jenieckich Rzeszy Niemieckiej w czasie II wojny światowej*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1999, nr 3; też, *Żołnierze Wojska Polskiego z mniejszości narodowych w obozach jenieckich (1939-1945)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2005, nr 2; też, K. Sznotala, *Żołnierze Wojska Polskiego wywodzący się z mniejszości narodowych w niewoli niemieckiej (1939-1945)*, ŁRM 2000, t. 23.

ny zbiór archiwaliów ogromną rolę w przybliżeniu dziejów Polaków w Lamsdorf odgrywają relacje i wspomnienia przetrzymywanych tam jeńców polskich, znajdujące się w zasobach CMJW (kilkaset sztuk). Notabene, na bazie tychże wspomnień jenieckich próbę przedstawienia losów jeńców polskich w Lamsdorf podjął prawie 40 lat temu Ryszard Dermin¹⁵. Praca ta nie została jednak opublikowana.

Odwołując się do relacji i wspomnień, należy podkreślić, iż mimo ograniczeń, jakie cechują tego typu źródła (subiektywny charakter, zawodność pamięci itd.), przynoszą one liczne szczegóły faktograficzne z życia codziennego jeńców polskich w obozach Lamsdorf, niewystępujące w innych dokumentach, choć są one niestety bardzo trudno weryfikowalne. Do części z nich trzeba podejść szczególnie krytycznie z uwagi na zdecydowaną przesadę i przejawskrawienia czy wręcz mitotomanię. Przykładem są wspomnienia Jana Mroza lub cykl 27 zbeletryzowanych relacji zebranych w jedną całość. Dysponujemy również kilkoma relacjami byłych wachmanów, które również należy traktować z rezerwą¹⁶.

Udało mi się ponadto dotrzeć do niewykorzystanych dotąd w obiegu naukowym materiałów, głównie jednak o charakterze relacyjno-wspomnieniowym. Istotne informacje znalazłem także w materiałach znajdujących się w londyńskim Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego oraz Studium Polski Podziemnej czy w Wojskowym Archiwum Historycznym w Pradze, w którym w ostatnim czasie CMJW prowadzi szeroko zakrojoną kwerendę.

Publikacja stanowi czwarty tom serii wydawniczej pt. „Jeńcy Lamsdorf”. Nie ukazałaby się ona bez pomocy i zaangażowania wielu osób. Wyrazy podziękowania składam zatem byłym jeńcom polskim i ich rodzinom za przekazane do zbiorów Muzeum cenne pamiątki i relacje, moim koleżankom i kolegom z CMJW, wszystkim tym osobom, które pomogły mi w jakikolwiek sposób, a zwłaszcza recenzentowi – Panu dr. hab. Stanisławowi Senftowi, za wszelkie uwagi i sugestie, dzięki czemu niniejsza praca w pełniejszy sposób ukazuje tragiczny los żołnierzy WP w obozach jenieckich Lamsdorf sprzed ponad 70 lat.

¹⁵ CMJW, Materiały niepublikowane, sygn. 975.

¹⁶ CMJW, RiW, sygn. 10 i 19, J. Mróz; sygn. 325, P. Hauk; sygn. 17, J. Kampa; sygn. 21, S. Pasoń; sygn. 22, J. Prodlík; sygn. 54, J. Filip; sygn. 51, P. Kociok; CMJW, MiD. VIII OW, sygn. 6, Świadek J. Lisoń; S. Drozdowski, Z. Rusinek, *Jeniec nie składa broni*, WTK 1965, nry 16-45, s. 2.

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Rozdział I - Polacy - pierwsi jeńcy Lamsdorf	13
Drogi do i z obozów Lamsdorf	13
Zwalnianie z niewoli	26
Liczebność jeńców polskich	31
Rozdział II - Podział na grupy polskich jeńców wojennych i internowanych cywilów	39
Zróznicowanie jeńców-żołnierzy Wojska Polskiego z 1939 r.	40
Internowani cywile	49
Polacy w ramach innych armii.	55
Rozdział III - Warunki obozowe	59
Zakwaterowanie	60
Wyżywienie	64
Opieka medyczna i śmiertelność.	68
Jeniecka korespondencja	77
Traktowanie przez władze obozowe i personel strażniczy	81
Rozdział IV - Zatrudnienie jeńców wojennych	93
Rozdział V - Jeńcy wobec obozowej rzeczywistości	105
Samorząd	105
Postawy i relacje	107
Przejawy ruchu oporu.	111
Zagospodarowanie czasu wolnego	117
Zakończenie	127
Wykaz skrótów	135
Spis ilustracji.	137

Wykaz źródeł i literatury	139
Summary	145
Zusammenfassung	146
Indeks nazwisk	147